

УДК 930:271.4-726.2(477.83)"16/17"
DOI: 10.24919/2312-2595.3/45.203953

Світлана Біла

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Україна, індекс 82100 (bilasvitlana24@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9506-2789>

Бібліографічний опис статті: Біла, С. (2020). Реформаційна діяльність Єпископа Йосифа Шумлянського та поширення унії у Львівській єпархії у трактуванні Петра Вавженюка. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 3/45, 283–294. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203953>.

РЕФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЄПИСКОПА ЙОСИФА ШУМЛЯНСЬКОГО ТА ПОШИРЕННЯ УНІЇ У ЛЬВІВСЬКІЙ ЄПАРХІЇ У ТРАКТУВАННІ ПЕТРА ВАВЖЕНЮКА

Анотація. У статті проаналізовано праці Петра Вавженюка, присвячені історії Львівської єпархії та реформаційній діяльності львівського єпископа Йосифа Шумлянського. Стверджується, що стокгольмський історик першим в церковній та світській історіографії представив добу XVII – початку XVIII ст. як період потужних реформ у Львівській єпархії. Відзначено, що історик використав у своїх студіях модерну західноєвропейську методологію. Акцентується, що Петро Вавженюк висунув низку інноваційних концепцій щодо трактування реформ, які проходили у Львівській єпархії. Зокрема науковець стверджував, що в цей період у регіоні проходили процеси конфесіоналізації та цивілізування духовенства у руслі загальноєвропейських реформаційних і контрреформаційних тенденцій. На зміст реформ Шумлянського також вливали ідеї реформування церкви, які ще в середині XVII ст. висував київський митрополит Петро Могила. Зауважено,

© Світлана Біла, 2020

ISSN 2312-2595 (Print) ISSN 2664-3715 (Online)

що на думку Петра Вавженюка, духовенство мало бути і основною рушійною силою у поширенні унії в єпархії. **Мета статті** – проаналізувати внесок праць Петра Вавженюка у дослідження проблеми поширення унії у Львівській єпархії та реформаційної діяльності єпископа Йосифа Шумлянського. **Методологія дослідження** базується на використанні загальнонаукових (аналіз, синтез, узагальнення) та спеціально-історичних (історико-типологічний, історико-системний) методів. **Наукова новизна** статті – вперше проаналізовано концепції Петра Вавженюка про реформаційну діяльність Йосифа Шумлянського. **Висновки.** Відтак реформаційна діяльність Йосифа Шумлянського була спрямована і на те, щоб переконати руське духовенство у перевагах католицької релігійної культури. Підкреслюється, що об'єктивними є висновки Петра Вавженюка, що під патронатом польського уряду, який був зацікавлений у поширенні унії в краї, львівський єпископ виборів доволі широкі привілеї для духовенства та підвищив його соціально-правовий статус. Унійні процеси у західних єпархіях Київської митрополії відповідали політичним інтересам Речі Посполитої – ізолювати руську церкву від впливів Константинопольського і Московського патріархатів.

Ключові слова: унійні процеси; реформаційна діяльність; Петро Вавженюк; Львівська єпархія; Йосиф Шумлянський.

Svitlana BILA

PhD (History), Associate Professor, Department of World History and Special Historical Disciplines, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, 24 Ivan Franko Str., Drohobych, Ukraine, postal code 82100 (bilasvitlana24@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9506-2789>

To cite this article: Bila, S. (2020). Reformatsiina diialnist Yepyskopa Yosyfa Shumlianskoho ta poshyrennia unii u Lvivskii yeparkhii u traktuvanni Petra Vavzheniuka [Bishop Joseph Shumlyanskiy's reformation activities and the expansion of the Union of the Diocese of Lviv in the interpretation of Petro Vavzhenyuk]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istoriiia – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 3/45, 283–294. doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.3/45.203953> [in Ukrainian].

**BISHOP JOSEPH SHUMLYANSKIY'S
REFORMATION ACTIVITIES AND THE EXPANSION
OF THE UNION OF THE DIOCESE OF LVIV
IN THE INTERPRETATION OF PETRO VAVZHENYUK**

Summary. The article analyzes the scientific works of Petr Vavzhenyuk that are dedicated to the history of the Diocese of Lviv and Bishop Joseph Shumlyanskiy's reforms. The historian from Stockholm was the first scientist in ecclesiastical and secular historiography to present the era of the 17th – early 18th centuries as a period of meaningful reforms in the Diocese of Lviv using modern Western European methodology in his research. It is emphasized that Petro Vavzhenyuk introduced several innovative concepts for the interpretation of the undertaken reforms in the Diocese of Lviv. In particular, the scholar stated that the regional processes of prioritizing catholic confession and civilization of the clergy were similar with European reforms and tendencies of the counterreformation at that time. Shumlyanskiy's reforms were also influenced by the 17th century reforms introduced by the Metropolitan of Kyiv Petro Mohyla. According to Petro Vavzhenyuk the clergy should have been the main driving force to have spread the union in the diocese. **Objective** of the research – to analyze the contribution of Petr Vavzhenyuk's works to the study of the problem of union expansion in the Diocese of Lviv and Bishop Joseph Shumlyanskiy's reformation activity. **Methodology** of the research is based on the use of general scientific (analysis, synthesis, generalization) and special-historical (historical-typological, historical-systemic) methods. **Scientific novelty** of the article – the concept of Peter Vavzhenyuk on the reformation activity of Joseph Shumlyanskiy is analyzed for the first time. **Conclusion.** Therefore, Joseph Shumlyanskiy's reformation activity directed at the orthodox clergy attempted to convince them of the benefits of Catholic religious culture. It is emphasized that the findings of Petr Vavzhenyuk concerning the fact that the Bishop of Lviv, with the help of the Polish government, won many privileges for the clergy and increased its socio-legal status. With the help of the union processes in the western dioceses of the Kyivan Metropolitanate, the Polish-Lithuanian Commonwealth wanted to isolate the Orthodox Church from the influence of Constantinople and Moscow.

Keywords: the union processes; the reformation activity; Petro Vavzhenyuk; Diocese of Lviv; Joseph Shumlyanskiy.

Постановка проблеми. Перед сучасним унієзнавством в Україні особливо нагальним завданням є засвоєння теоретико-методологічних підстав та концептуального дискурсу досліджень західноєвропейської церковної та світської історіографії кінця ХХ – початку ХХІ ст. Цінність цих студій передовсім полягає у тому, що саме у них науковці намагаються дослідити, як саме проходили процеси конфесіоналізації у нашому регіоні. Борис Гудзяк наголошує, що саме історики української діаспори вперше почали шукати відповіді на риторичні запитання: якою була релігійна свідомість пересічних мешканців Центрально-Східної та Західної Європи, чи була вона однаковою за змістом «християнською та католицькою» чи різною, чи діаметрально протилежною (Гудзяк, 1990, с. 123–136). Застосовуючи нові методологічні підходи, ці дослідники надають перевагу дослідженню довготривалих процесів певної епохи, суспільної свідомості широких верств населення, а не обмежуються вивченням одиничних подій та постатей, нехай і видатних. Чільне місце у цих студіях, у розрізі саме нашої теми, належить працям Петра Вавженюка, присвячених дослідженню проблем конфесійної цивілізації в Україні і реформам єпископа Йосифа Шумлянського в умовах переходу Львівської єпархії до унії наприкінці ХVІІ – початку ХVІІІ ст. (Wawrzyniuk, 2007, pp. 233–252; Wawzhenjuk, 2005, pp. 347–366; Wawzheniuk, 2005).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Одним із перших проаналізував особливості та недоліки діаспорної історіографії, присвяченої Берестейській церковній унії та її добі, Борис Гудзяк (1990, с. 123–136). Учений першим наголосив на застосуванні цими істориками нових методологічних підходів, започаткування вивчення ними не тільки подієвої історії, але й аналіз процесів усвідомлення пересічними людьми, а не тільки церковними і політичними елітами, приналежності до певної релігії та конфесії. Позитивом повоєнних студій з історії української церкви, на переконання Б. Гудзяка, є впорядкування і видання істориками документів з архівних збірок Римської курії. Водночас дослідник наголошує, що праці з унієзнавства другої половини ХХ ст. недостатньо враховують здобутки західноєвропейської історіографії. Діаспорними дослідниками фрагментарно вивчаються проблеми ментальності тогочасного українського етносу, широкі

соціокультурні та політичні контексти, а відтак у студіях відсутні синтетичні узагальнення (Гудзяк, 1990, с. 133).

Детальний аналіз праць церковної історіографії української діаспори другої половини ХХ ст. здійснила автор статті (Біла, 2003, с. 398–407; Біла, 2017, с. 4–14). Дослідниця вперше наголосила на тому, що цінність означених студій передовсім полягає в опрацюванні значного корпусу джерел з Римських архівів. Водночас відірваність від архівних матеріалів Центрально-Східної Європи не дозволила науковцям проаналізувати та порівняти політичні інтереси Римської церковної ієрархії і польського уряду, а також оцінити роль тогочасних міжнародних обставин в конфесійній політиці Речі Посполитої (Біла, 2003, с. 404).

Перший спеціальний аналіз та єдину рецензію на працю Петра Вавженюка написав Юрій Зазуляк (2010, с. 729–732). Втім, слід підкреслити, що вчений спеціально не досліджував цінність монографії у розрізі вивчення П. Вавженюком проблеми поширення унії у Львівській єпархії. Так, Юрій Зазуляк зауважив, що робота шведського історика є «одним з перших прикладів практичного застосування сучасної західної історіографії (Гайнц Шеллінг) та соціологічної думки (Норберт Еліас) для аналізу релігійно-церковних явищ ранньомодерної історії України. Саме процеси конфесіоналізації, цивілізування та соціального дисциплінування, наголос на яких в останніх десятиліттях почав домінувати в інтерпретаціях релігійної історії ранньомодерної Європи, є ключовими для пояснення соціального контексту ініціатив Й. Шумлянського» (Зазуляк, 2010, с. 730). Юрій Зазуляк підкреслив, що саме Петро Вавженюк першим в церковній історіографії акцентував на значенні реформ львівського єпископа Йосифа Шумлянського як «спроби конфесійного цивілізування нижчого духовенства» та можливості покращити рівень душпастирської діяльності священників та особливості їх життя і соціополітичного становища в руслі католицької контрреформації (Зазуляк, 2010, с. 729). Учений також зацентрував, що Петро Вавженюк першим серед українських істориків детально дослідив матеріали консисторських судів. Саме вони дали йому підставу репрезентувати спосіб життя і моральне обличчя кліру та пояснити мотиви реформаційної діяльності Йосифа Шумлянського.

На важливості робіт Петра Вавженюка для дослідження історії Львівської єпархії та діяльності Йосифа Шумлянського наголошує львівський історик Ігор Сковчиляс. Він справедливо підкреслив, що шведський історик першим у церковній історіографії використав сучасну західноєвропейську методологію і розглянув означений період історії Львівської єпархії як добу масштабних реформ (Сковчиляс, 2011, с. 23). На думку науковця, для розвідок Петра Вавженюка характерне застосування таких модерних концепцій європейського історіографічного дискурсу, як «конфесіоналізація», «соціальне дисциплінування», «громадський (церковний) примус», «процес цивілізування» (Сковчиляс, 2010, с. 82). Дослідник акцентує, що цінність праць Петра Вавженюка полягає у тому, що він розглядає реформи львівського єпископа у порівняльному дискурсі та широкому контексті європейських реформаційних і контрреформаційних процесів (Сковчиляс, 2010, с. 82). Ігор Сковчиляс відзначає, що вчений зі Стокгольма інтерпретує реформи Йосифа Шумлянського на місцевому рівні як могилянські та водночас такі, що поєднували західноєвропейські практики. Певним недоліком досліджень Петра Вавженюка, на погляд львівського історика, є відсутність повної відповіді на запитання, чи у Львівській єпархії мала місце специфічно «руська конфесіоналізація» і як необхідно оцінювати процес «цивілізування» у руслі практичної спрямованості (Сковчиляс, 2010, с. 82).

Мета статті – проаналізувати внесок праць Петра Вавженюка у дослідження проблеми поширення унії у Львівській єпархії та реформаційної діяльності єпископа Йосифа Шумлянського.

Виклад основного матеріалу. Петро Вавженюк є українцем за походженням, народився у 1971 р. у Варшаві, вдало поєднує музичну кар'єру з науковою. У 2005 р. молодий науковець отримав ступінь доктора філософії у галузі історії і на сьогодні працює в школі історичних і сучасних досліджень у Стокгольмі («Пйотр Вавженюк», б.р.).

Аналізуючи праці Петра Вавженюка, передовсім слід відзначити, що він добре обізнаний з основними дискусіями унієзнавчих студій, здобутками сучасної світової та української церковної історіографії. Реформаційну діяльність львівського єпископа Йосифа Шумлянського та поширення нової унійної конфесії у краї дослідник розглядає у тісному зв'язку із загальними євро-

пейськими релігійними процесами і політикою королівського уряду Речі Посполитої. Так, історик стверджує, що після зречення Яна Казимира у 1668 р. метою польської держави було повністю заборонити діяльність православної церкви. Польський король Ян Собеський прагнув ізолювати руську церкву від впливу Константинопольського і Московського патріархів. Саме тому на церковні посади призначалися лише такі служителі, які були прихильними до зміни конфесії. Відтак Шумлянський, отримавши посаду єпископа, пообіцяв «віддячитися» шляхом приєднання до унії у найкоротший термін. У певному сенсі амбіції Шумлянського були такими ж, як і ідеї його проунійних попередників. Його ціллю було посилити церкву за допомогою різних людей та інституцій, передовсім польського короля (Wawrzeniuk, 2005, р. 29).

Учений погоджується з інтерпретаціями відомого дослідника М. Андрусяка (Andrusiak, 1934) і стверджує, що львівський єпископ Йосиф Шумлянський завдяки особистому патронату Яна Собеського здобув значні привілеї для руських священників. Й. Шумлянський не був ні прихильником, ні ворогом унії, а радше захисником прав руської церкви. Перед переходом до унії він діяв з метою отримати певні привілеї, які б поліпшили становище церкви. Завдяки його діям і маневрам православні були зрівняні у правах з римокатоликами. Тільки дії нового короля, Августа II, зокрема позбавлення прав єпископа на кам'янець-подільську частину єпархії та масований натиск римокатолицької церковної ієрархії, змусили Шумлянського відкрито перейти до унії (Wawrzeniuk, 2005, р. 57). Учений зауважує, що основною рушійною силою у зміні конфесії, на переконання єпископа, мали стати священники. З метою формування лояльного ставлення духовенства до нової унійної конфесії потрібно було переконати його у позитивних цінностях польської релігійної культури та показати деякі негативні аспекти православної релігійної культури (Wawrzeniuk, 2005, р. 143). Автор стверджує, що у Європі вже з XVI ст. утвердився новий зразок священника, який мав доволі високий соціальний статус і освіту. Саме на такі якісні зразки священника орієнтувався Йосиф Шумлянський (Wawrzeniuk, 2005, р. 63). Владика хотів підвищити політичний і соціально-правовий статус руського духовенства та повагу до нього серед римокатоликів Речі Посполитої. Певний вплив на львівського

єпископа мали і релігійні реформи Петра Могили. Водночас учений акцентує, що, здійснюючи свої церковні реформи, ієрарх передовсім домагався того, щоб руські священники уподібнилися до європейських римокатоликів. На думку єпископа, вони мали бути у всьому схожими на римокатолицьких парохів та польську шляхту, зокрема у манерах поведінки, ролі у тогочасному суспільстві, моральних чеснотах, одязі, освіті. Процеси «конфесіоналізації», «цивілізування» та «дисциплінування» духовенства гарантували поступ реформаційної діяльності Шумлянського. Засобами для успішної реалізації реформ були інструкції єпископа (у формі книг та настанов, зокрема праці «Метрика») та певні санкції щодо «негідних» священників за допомогою діяльності церковного суду (Wawrzyniuk, 2005, p. 78). Петро Вавженюк вважає: якщо Шумлянський був «зіркою», то парафіяльні священники були його «акторами», що його підтримували. Спочатку для того, щоб здобути стандарти цивілізованого зразка поведінки духовенства, а згодом, щоб пропагувати перехід до унійної конфесії (Wawrzyniuk, 2005, p. 143). Водночас науковець висловлює сумніви, чи могли пересічні священники завжди вдало переконувати шляхту переходити до унійного віросповідання, якщо вони самі часто були об'єктом принижень і знущань, а їхній статус у тогочасному суспільстві був доволі хитким (Wawrzyniuk, 2005, p. 145).

Петро Вавженюк на підставі детального аналізу постанов консисторських судів стверджує, що статус тогочасних парохів був непевним, а відносини священників та місцевої шляхти і селян склалися по-різному, по-різному врегульовувалися конфлікти між ними. Об'єктивними є висновки історика і про те, що після переходу до унії руське духовенство не здобуло рівних прав з римокатоликами, і уніатська церква вважалася нижчою у церковній ієрархії. Попри значне зростання кількості уніатських парафій у ХУІІІ ст. (1578) їхнє становище залишалося складним, існувало і надалі право патронату та симонії. Інколи на посади священників призначали людей без належної освіти. Статус греко-католицької церкви підвищився тільки після реформ австрійських імператорів Марії Терезії та Йосифа ІІ.

Висновки. Отже, значення праць Петра Вавженюка полягає в опрацюванні значного масиву джерельних матеріалів та у цін-

них інтерпретаторських висновках. Науковець глибоко проаналізував зарубіжну та українську історіографію, застосувавши найновіші досягнення сучасної західноєвропейської методології. Першим у сучасній історіографії розглядає реформи Йосифа Шумлянського у тісному зв'язку з європейськими церковними реформами та реформами київського митрополита Петра Могили. Детальний аналіз творів львівського єпископа дав можливість науковцю з'ясувати, як в ідеалі мали проходити процеси конфесійної цивілізації та дисциплінування нижчого духовенства. Опрацювання істориком документів консисторських судів допомогло дослідникові проаналізувати повсякденне життя руського духовенства та з'ясувати не тільки причини реформаційної діяльності Йосифа Шумлянського і реальне становище руської церкви у Речі Посполитій, але й безпосередні наслідки реформ, тобто, наскільки ефективними були спроби конфесійного цивілізування місцевого кліру. Прикметно, що Петро Вавженюк розглядає реформи львівського єпископа і у тісному зв'язку з поширенням унії у єпархії. Історик аргументовано підкреслює, що саме пересічні священники мали поширювати нову уніатську конфесію серед руської шляхти та селян. Відтак, керуючись досягненнями європейської контрреформації, Йосиф Шумлянський висував нові вимоги до характеру душпастирської діяльності руського духовенства і намагався переконати священників у перевагах католицької релігійної культури і церковної практики. Водночас обґрунтованими є висновки вченого і про те, що основною метою львівського єпископа було зрівняти духовенство у правах з католицьким і підвищити його статус у тодішньому соціумі. При цьому львівський владика користувався потужною підтримкою польського короля, який в силу політичних обставин був захищений у поширенні унії у регіоні.

Перспективним напрямом дослідження проблеми є порівняльний аналіз теоретико-методологічних підходів та фактичних матеріалів наукової спадщини Петра Вавженюка з подібними працями сучасної західноєвропейської та української історіографії.

Джерела та література

- Біла, С.** (2003). Унійні процеси в західноукраїнських єпархіях Київської митрополії в історіографії української діаспори. *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, 7, 398–407. Дрогобич: Коло.
- Біла, С.** (2017). Унійні процеси в Перемишльській, Львівській та Луцькій єпархіях у дослідженнях Мирослава Марусина. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Історія»*, 40, 4–14. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка.
- Гудзяк, Б.** (1990). Західна історіографія і Берестейська унія. *Богословія*, 54, 123–136.
- Зазуляк, Ю.** (2010). Piotr Wawzenuk. Confessional civilizing in Ukraine. The bishop Iosyf Shumlansky and the introduction of reforms in the Diocese of Lviv, 1668–1708. Huddinge: SÖDERTÖRN HÖGSKOLA, 2005 [SÖDERTÖRN DOCTORAL DISSERTATIONS, 3]. 160 p. *Вісник Львівського університету. Серія Історія*, 45, 729–732.
- Пйотр Вавженюк. (б.р.). *Вікіпедія – вільна енциклопедія*. Взято з https://uk.wikipedia.org/wiki/Пйотр_Вавженюк.
- Скоциляс, І.** (2010). *Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус*. Львів: Вид-во УКУ.
- Скоциляс, І.** (2011). Етноарх некозацької України: єпископ Львівський, Галицький і Кам'янецький Йосиф Шумлянський (1668–1708). *Генеалогічні записки*, 9 (3), 5–32. Львів.
- Andrusiak, M.** (1934). *Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki Lwowski (1667–1708): zarys biograficzny*. Lwów: Towarzystwo Naukowe.
- Wawrzeniuk, P.** (2005). *Confessional Civilising in Ukraine: The Bishop Iosyf Shumlansky and the Introduction of Reforms in the Diocese of Lviv 1668–1708*. Stockholm: Södertorn University College.
- Wawrzeniuk, P.** (2007). Violence among Parish Priests as Communication of Status and Authority in the Diocese of Lviv, 1668–1708. *Litauen und Ruthenien. Studienzeue inetrans kulturellen Kommunikations region (15.–18. Jahrhundert)* (pp. 233–252). Wiesbaden: Harrasso witz Verlag.
- Wawzhenjuk, P.** (2005). Social Disciplining and Social Control in the L'viv diocese during the Episcopate of Iosyf Shumlansky in the European context. *Україна XVII століття: суспільство, філософія, культура: зб. наук. праць на пошану пам'яті проф. Валерії Михайлівни Нічик* (с. 347–366). Київ: Критика.

References

- Bila, S.** (2003). Uniini protsesy v zakhidnoukrainskykh yeparkhiiakh Kyivskoi mytropolii v istoriohrafii ukrainskoi diaspory [Uniform Processes in the Western Ukrainian Dioceses of the Kyiv Metropolitanate in the Historiography of the Ukrainian Diaspora]. *Drohobyt'skyi kraieznavchyi zbirnyk – Drohobych Regional Studies*, 7, 398–407. Drohobych: Kolo [in Ukrainian].
- Bila, S.** (2017). Uniini protsesy v Peremyshl'skii, Lvivskii ta Lutskii yeparkhiiakh u doslidzhenniakh Myroslava Marusyna [Unified Processes in the Diocese of Przemyśl, Lviv and Lutsk in Myroslav Marusyn's Studies]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia «Istoriia» – Problems of humanities: a collection of scientific articles of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University. Series of «History»*, 40, 4–14. Drohobych: Redaktsiino-vydavnychi viddil DDPU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
- Hudziak, B.** (1990). Zakhidna istoriohrafiiia i Beresteiska uniiia [Western historiography and the Brest Union]. *Bohosloviia – Theology*, 54, 123–136 [in Ukrainian].
- Zazuliak, Yu.** (2010). Piotr Wawzenuk. Confessional civilizing in Ukraine. The bishop Iosyf Shumlansky and the introduction of reforms in the Diocese of Lviv, 1668–1708. Huddinge: SÖDERTÖRN HÖGSKOLA, 2005 [SÖDERTÖRN DOCTORAL DISSERTATIONS, 3]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia Istoriia – Bulletin of Lviv University. Series of History*, 45, 729–732.
- Piotr Vavzheniuk [Petr Vavzhenyuk]. (n.d.). *Vikipediia – vilna entsyklopediia – Wikipedia is a free encyclopedia*. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/П'ютр_Вавженюк [in Ukrainian].
- Skochyliias, I.** (2010). *Halytska (Lvivska) yeparkhiia XII–XVIII stolit: orhanizatsiina struktura ta pravovyi status [Halych (Lviv) Diocese of XII–XVIII Centuries: Organizational Structure and Legal Status]*. Lviv: Vyd-vo UKU [in Ukrainian].
- Skochyliias, I.** (2011). Etnarkh nekozatskoi Ukrainy: yepyskop Lvivskyyi, Halytskyi i Kamianetskyi Yosyf Shumlianskyi (1668–1708) [Ethnarch of non-Cossack Ukraine: Bishop of Lviv, Halych and Kamyanets Yosyf Shumlyansky (1668 – 1708)]. *Henealohichni zapysky – Genealogical notes*, 9 (3), 5–32. Lviv.
- Andrusiak, M.** (1934). *Józef Szumlański, pierwszy biskup unicki Lwowski (1667–1708): zarys biograficzny [Józef Szumlański, the first Lviv bishop of Lviv (1667–1708): Biographical outline]*. Lwów: Towarzystwo Naukowe [in Polish].

- Wawrzeniuk, P.** (2005). *Confessional Civilising in Ukraine: The Bishop Iosyf Shumliansky and the Introduction of Reforms in the Diocese of Lviv 1668–1708*. Stockholm: Södertorn University College [in Sweden].
- Wawrzeniuk, P.** (2007). Violence among Parish Priests as Communication of Status and Authority in the Diocese of Lviv, 1668–1708. *Litauen und Ruthenien. Studien zueinertrans kulturellen Kommunikations region (15.–18. Jahrhundert) – Lithuania and Ruthenia. Studies of a Transcultural Communication Zone (15th–18th Centuries)* (pp. 233–252). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag [in Germany].
- Wawzenjuk, P.** (2005). Social Disciplining and Social Control in the L'viv diocese during the Episcopate of Iosyf Shumlianskyi in the European context. *Ukraina XVII stolittia: suspilstvo, filosofii, kultura: zbirnyk naukovykh prats na poshanu pamiati prof. Valerii Mykhailivny Nichyk – Ukraine of the XVII century: society, philosophy, culture: coll. Science. works in honor of the memory of prof. Valeria Mikhailovna Nichik* (pp. 347–366). Kyiv: Krytyka.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2020 р.